

Jaaroverzicht 1995 van bouwhistorische waarnemingen in de gemeente Groningen

Aart de Goojer/Joris van Haften

Inleiding

Bij alle bouwactiviteit in de stad wordt het monumentale deel niet ontzien. Vergelijkbaar met het archeologisch onderzoek is het daarom belangrijk dat er boven het maaiveld bouwhistorisch onderzoek wordt uitgevoerd. Het doel van bouwhistorisch onderzoek is drieledig:

- bouwhistorische informatie verschaffen ten behoeve van restauraties;
- onderzoek en documentatie van wat verloren gaat bij afbraak en restauratie;
- het verkrijgen van inzicht in de bouwkundige geschiedenis van gebouwde objecten en, door het optellen en vergelijken van de resultaten daarvan, van de bouwkundige ontwikkeling van Groningen.

De eerste bouwhistorische onderzoeken in de stad Groningen dateren uit de jaren '60. Toen zijn onder andere het Rode Weeshuis en het Pelstergasthuis onderzocht¹. In de jaren '70 volgde onderzoek in de panden Brugstraat 24 en 26, het huidige Scheepvaartmuseum². Vanaf het einde van de jaren '80 zijn diverse waarnemingen gedaan, onder andere in het kader van een promotieonderzoek aan de Rijksuniversiteit. In 1990 volgde een omvangrijk bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van de panden Oude Boteringstraat 10 t/m 24³.

Sinds 1993 worden in het kader van restauratiewerkzaamheden bouwhistorische waarnemingen verricht door de gemeente Groningen in samenwerking met de Stichting Monument en Materiaal, zo ook in 1995. In dat jaar verrichte waarnemingen zijn uitgevoerd door de vrijwillige medewerkers Aletta Bastmeyer, Barbara Lampe, Gjalt Reidsma, Bert Schomaker, Andries Span, Maria Staal (Stichting Monument en Materiaal) en Aart de Goojer (Afdeling Bouwtoezicht en Monumenten gemeente Groningen).

Omvangrijker onderzoek is in enkele gevallen uitbesteed aan externe bureaus. De verslagen en rapporten kunnen worden ingezien bij de Dienst RO/EZ. Het navolgende korte overzicht van de resultaten is chronologisch geordend (afb. 1).

1. Lutkenieuwstraat 9 (Beeldbepalend pand/BBP)

februari

Het pand betreft een tweelaags pakhuis onder mansardekap. Op begane grondniveau bleken de noordmuur en een deel van de achtergevel opgemetseld

1. Prins-Schimmel 1988, 220-225.
2. Groeninga 1978.
3. De Gooijer, Van Traa 1992, 87-144.

Afb. 2. Haddingestraat 23, Lutherse kerk, op zolder aangetroffen zandstenen vazen. Foto: A. de Goojer, afd. B&M

4. Vismarkt 35/37 (35 BBP / 37 geen status)

februari/mei

Vismarkt 35 is een drielaags winkelpand dat grotendeels dateert uit de 19de en 20ste eeuw. De oostelijke zijgevel op de begane grond bestaat echter uit laat-middeleeuws metselwerk (baksteenformaat van $28 \times 14 \times 7$ cm; 10-lagenmaat 86 cm).

Vismarkt 37 betreft een tweelaags pand onder zadeldak met opgemetselde zolderkamer en twee achterhuizen. Achter de 19de-eeuwse lijstgevel bevindt zich een voorhuis dat in de late middeleeuwen als huis met begane grond en verdieping is gebouwd. Nog laat-middeleeuws zijn het muurwerk van de westgevel op de begane grond en de oostgevel op de verdieping (baksteenformaat $31 \times 15 \times 7,5$ cm; 10-lagenmaat 90 cm). Ook het metselwerk van de achtergevel hiervan, tot en met de topgevel, is hiermee vergelijkbaar. Van het oorspronkelijke casco resteren bovendien de zware eiken balklaag boven de begane grond met eiken vloerdelen en delen van de kap: drie eiken spanten met kromhouten korbelen en windschoren. De sporen zijn in de 19de eeuw vernieuwd. Het vlakke houten beschot van de zoldertrap en de zoldergang is voorzien van een 19de-eeuwse imitatie-grenenhouten beschildering met panelen en lijsten (afb. 3).

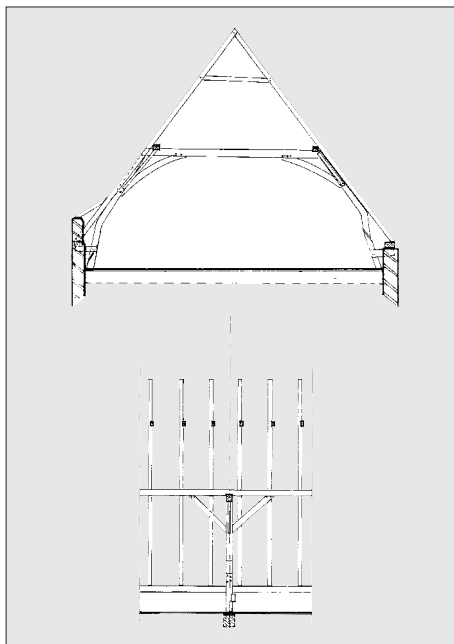
Het eerste achterhuis bezat laat-middeleeuws muurwerk (10-lagenmaat: 84 cm). Het tweede achterhuis dateerde vermoedelijk uit de 17de eeuw (baksteenformaat $25 \text{ à } 27 \times 12 \times 6$ cm; 10-lagenmaat: 72 cm) en bezat een eiken balklaag. Sloop van beide achterhuizen kon niet worden voorkomen.

Afb. 3. Vismarkt 37, wandafwerking op zolder, 19de-eeuwse imitatie-grenenhouten beschildering met panelen en lijsten. Foto: A. de Goojer, afd. Bouwtoezicht en Monumenten (B&M).

Afb. 4. Gelkingestraat 48, voorgevel, 19de-eeuws voorkomen van laat-middeleeuws dwarsgeplaatst pand. Foto: gemeente Groningen.

Afb. 5. Oosterstraat 43, doorsnede over kapconstructie. Tekening: A. de Goojer, afd. B&M.

5. Gelkingestraat 48 (BBP)

mei/juni

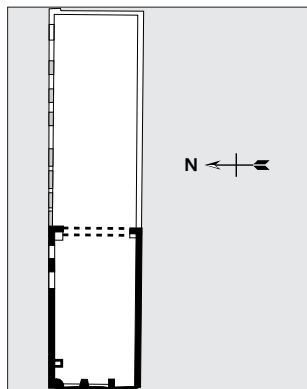
Gelkingestraat 48 is van oorsprong een ondiep dwarsgeplaatst pand op middeleeuwse grondslag, een van de weinige voorbeelden in de stad die we daarvan kennen. Het pand is opgebouwd uit een half verdiept gelegen kelder, een begane grond, een verdieping en een zolder met lage borstwering. Bouwmuren (baksteenformaat $30 \times 15 \times 9$ cm), balklagen en kapconstructie (eiken, gekraste merken, schoren tweezijdig gepend) behoren tot de oorspronkelijke opzet, die in de 15de eeuw of ouder moet worden gedateerd. De huidige vensters, gevelafwerking en indeling dateren uit de 19de eeuw en later (afb. 4).

Achter het voorhuis bevindt zich een gegroeid conglomeraat van bebouwing over twee bouwlagen, deels onderkelderd, daterend uit verschillende perioden, met bouwsporen uit onder andere de 16de en 17de eeuw.

6. Oosterstraat 43 (BBP)

juni

In het kader van herstel van het dak is de kap van Oosterstraat 43 gedocumenteerd (afb. 5.). De constructie bestaat uit een sporenkap ondersteund door vijf enkele jukken. Twee spanten zijn nieuw gemaakt van gezaagd grenenhout en dateren, met hun gehakte telmerken, de kapconstructie in de 17de eeuw. Twee andere jukken bestaan uit hergebruikte eiken onderdelen (voorzien van gekraste telmerken uit de late middeleeuwen), aangevuld en gerepareerd met grenen onderdelen. Het vijfde spant was geheel omtimmerd.

Afb. 6. Oosterstraat 33, de contouren van het 13de/14de-eeuwse casco binnen het bestaande pand. Tekening: A de Goojer, afd. B&M.

Afb. 7. Oosterstraat 33, detail van de middeleeuwse balklaag boven de begane grond met later toegevoegde 17de-eeuwse consoles. Foto: A. de Goojer, afd. B&M.

7. Oosterstraat 33 (RM)

januari/juni

Oosterstraat 33 betrof voor de restauratie een zeer diep drielaags pand met plat dak. Het voorhuis is geheel onderkelderd, het achterhuis voor een gedeelte. Aan de zuidzijde bevindt zich een open plaats.

Achter de 18de-eeuwse voorgevel van het pand blijkt over twee bouwlagen en de kelder een groot middeleeuws (13de/14de-eeuws) stenen huis schuil te gaan (afb. 6). Nog bestaande onderdelen daarvan zijn de voorgevel (verscholen in de latere 18de-eeuwse), de zijgevels en de aanzetten van de verdwenen achtergevel. Het baksteenformaat is indrukwekkend (31 à 32 × 15 × 8 cm; 10-lagenmaat 90 à 92 cm). Tot de oudste opzet behoren vermoedelijk tevens de hoog in de zijgevels gevonden venstertjes met segmentboogjes en de zeven nog resterende eiken balken (30 × 30 cm) boven de begane grond direct achter de voorgevel. In de kelder kon van de middeleeuwse opzet weinig worden waargenomen.

Het huis is in een tweede fase uitgebreid met een diep éénlaags achterhuis. Het muurwerk (baksteenformaat 29 × 13 à 15 × 7 à 8 cm; 10-lagenmaat: 85 cm) en de spaarbogen in de noordgevel doen nog denken aan een laat-middeleeuwse fase.

Vervolgens is het gebouw in de 17de eeuw verbouwd. Dit blijkt uit de resten en sporen van kruis- en kloosterkozijnen in de zuidgevel, uit de 17de-eeuwse consoles die onder de middeleeuwse balken in het voorhuis zijn aangebracht (afb. 7) en uit resten van een typisch 17de-eeuwse beschildering op een deel van plafond en balklaag boven de begane grond in het achterhuis.

8. Noorderhaven 48 (RM)

juni

Noorderhaven 48 is een tweelaags huis onder zadeldak met een smaller tweelaags achterhuis. Dit pand zou deel uitmaken van een rij van elf huizen die na 1650 op de gedempte middeleeuwse gracht als beleving zijn gebouwd door de wijnkoopman Adriaen Geerts Paep⁴. Waarnemingen ter plaatse bevestigden een

4. Visscher e.a. 1991, 27.

17de-eeuwse datering van het huis, getuigen 17de-eeuwse vensters in de achtergevel en het metselwerk van voor- en achtergevel van het voorhuis (steenformaat: 27 × 13 × 6 cm; 10-lagenmaat 71,5 à 73 cm). De kapconstructie bestaat uit grenen-houten spanten en sporenparen.

9. Steentilstraat 38 - Kattendiep 23 (RM)

juli

Extern verricht onderzoek, uitgevoerd door het Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie te 's-Hertogenbosch.

Het net buiten de middeleeuwse stad gelegen complex bestaat uit diverse bouwmassa's, waarvan Steentilstraat 38 de oudste is. Het heeft een half boven het maaiveld uitstekende kelder, een hoge begane grond, een lage eerste verdieping en een zolder met vliering. Kelder, zijgevels, achtergevel, balklagen en kapconstructie dateren uit het midden van de 16de eeuw. Opmerkelijk is de oorspronkelijke vloerconstructie boven de kelder, bestaande uit bakstenen op kinderbinten. Het is een constructie die in Groningen op meer plaatsen is aangetroffen. Rond 1800 is de voorgevel verhoogd en verbouwd tot lijstgevel in Empirestijl. Hierdoor ontstond een ondiepe blokvormige verhoging van het pand aan de straatzijde. Rond 1870 is het interieur naar de mode van die tijd vernieuwd en in de jaren '30 kreeg het pand zijn huidige winkelpui.

Omstreeks 1600 werd het voorhuis uitgebreid met een 16,5 m diep achterhuis. In het midden van de 17de eeuw volgde de aanbouw van een tweede achterhuis tot aan het Kattendiep.

Ten westen naast het hoofdhuis staat aan de Steentilstraat een dwarshuis waarvan de onderbouw uit de 19de eeuw dateert.

Aan de Kattendiepzijde ligt ten westen van het tweede achterhuis een eenlaags dwarsgeplaatst gebouw uit de 18de eeuw met schuiframen. Tussen beide laatstgenoemde gebouwen bevindt zich een poortje van omstreeks 1900. In de boog erboven zit een sluitsteen met het jaartal 1650.

10. Tussen beide Markten 4 (RM)

augustus

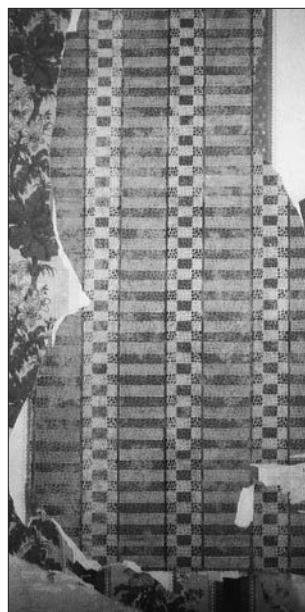
Het betrof hier twee panden, een drie-laags pand onder schilddak op de hoek met het Tingtangstraatje en een drie-laags pand ten oosten daarvan.

Het hoekpand dateert in de huidige opzet, van de kelder tot de kap, uit het begin van de 19de eeuw. Dit blijkt uit muurwerk, grenen balklagen en muurankers. De oudste behangsellagen, geplakt op kranten geven dateringen van 1823 en 1824 (afb. 8).

Het oostelijk daarvan gelegen buurpand was tot ± 1875 een éénlaags huisje met zadeldak. Het heeft, met uitzondering van de

Afb. 8. Tussen beide Markten 4, papierbehang uit circa 1825.

Foto: A. de Goojer, afd. B&M.

huidige voorgevel, geen eigen muren. De oostelijke zijgevel is de oorspronkelijke achtergevel van Herestraat 1. Deze gevel bleek op begane grond en eerste verdieping opgetrokken uit een fors baksteenformaat (31 × 15 × 7,5 à 8 cm; 10-lagenmaat: 83 cm). De tweede verdieping is opgemetseld uit een kleiner baksteenformaat (28 × 14 × 6,5 cm; 10-lagenmaat: 80 cm). Op beide verdiepingen zeer lange muurankers (90-93 cm).

11. Vismarkt 14 (RM)

september

Vismarkt 14 is een drielaags winkelpand met evenhoog achterhuis. Achter de 19de-eeuwse lijstgevel bleek het voorhuis op begane grond en eerste verdieping laat-middeleeuwse zijmuren (baksteenformaat 28 à 30 × 14 × 7 cm; 10-lagenmaat: 82 à 86 cm) te bezitten. De eiken balklaag boven de begane grond dateerde uit dezelfde tijd. De begane grond van het achterhuis is in aanleg waarschijnlijk even oud.

12. Nieuwe Boteringestraat 54 (RM)

september

Van dit woonhuis met hoge kelderverdieping, begane grond en verdieping is de voorgevel rond 1875 gepleisterd. Het pand maakt deel uit van de eerste bebouwing in de 17de-eeuwse noordelijke stadsuitleg (bebouwd na 1621).

13. Oude Boteringestraat 41 (geen status)

oktober

Het betreft een tweelaags winkel/woonhuis met laat 19de-eeuwse interieurelementen en een vroeg 20ste-eeuwse voorgevel. Hierop een sporenkap gedragen door een enkel juk. Gezien de gehakte telmerken op de eiken spantbenen dateert de huidige kapconstructie waarschijnlijk uit de 16de eeuw.

14. Brugstraat 20 (BBP)

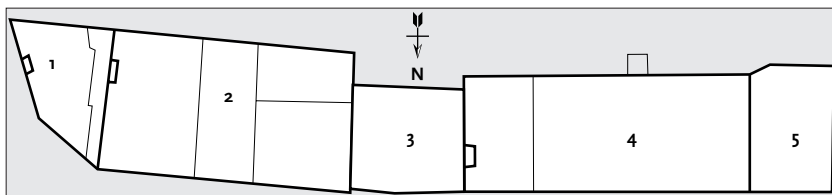
oktober

Brugstraat 20 is de westelijke helft van een breed tweelaags pand onder hoog zadeldak dat aan de straatzijde is afgewolfd. Het pand is in de loop der tijd door middel van een tussenmuur in twee huizen gesplitst. Brugstraat 20 is geheel onderkelderd (eiken balklaag) en heeft in de hoge begane grond een insteekverdieping. Het huis is laat-middeleeuws van opzet. De westelijke zijgevel is tot en met de borstwering opgemetseld in een fors baksteenformaat (28 à 30 × 13 à 15 × 6 à 7 cm; 10-lagenmaat: 86,5 cm). Ook de kapconstructie dateert grotendeels uit de bouwtijd. Vijf

Afb. 9. Brugstraat 20, gepotdekselde wand (rechts) op zolder boven de vloering met linksboven de eiken sporen.

Foto: A. de Goojer, afd. B&M.

Afb. 10. Timpweg 2, aanzicht zuidzijde vóór restauratie. Foto: gemeente Groningen.

Afb. 11. Timpweg 2, plattegrond. Tekening: A. de Goojer, afd. B&M.

eiken spanten met gekraste telmerken dragen een sporenkap met op de lange eiken sporen gezaagde merken. De onderzijde van de oorspronkelijke topgevel is nog aanwezig (baksteenformaat gelijk met de borstwering van de westgevel). Als onderdeel van de splitsing is op zolder, recht onder de nok, een houten langswand van gepotdekselde ruwe grenen planken aangebracht (afb. 9).

15. Timpweg 2 (RM)

oktober

Timpweg 2 vormt het oudste restant van het ten oosten van de stad gelegen voormalige gehucht Oosterhogebrug. Het bestaat uit een serie van vijf aaneengesloten volumes van landelijke bouwkunst uit verschillende perioden. Ze zijn gesitueerd bij de klapbrug over het Damsterdiep (afb. 10 en 11).

De oudste kern dateert uit de late 18de eeuw. Hiervan resteren de noordgevel, opgetrokken in een klein formaat baksteen (20,5 × 10 × 4,5 cm; 10-lagenmaat: 53,5 cm), een deel van de balklaag, samen met de muurankers in de noordgevel en een later verbouwde schouw tegen de westgevel (tot 1905 de voorgevel). Ten oosten hiervan bevindt zich een gepotdekselde houten werkplaats met zolder, oorspronkelijk gebouwd als stelmakerij. Op de uit drie gebinten opgebouwde constructie rust een grenen sporenkap welke een rieten dak draagt. Op dit rieten dak zijn later oud-hollandse pannen gelegd.

In de 19de eeuw is het complex in verschillende fasen uitgebreid. Ten oosten van de houten schuur met een in baksteen opgetrokken deel, waarvan de noord- en oostgevel nog origineel zijn. Ten westen van de oudste kern, kort na 1900, met een ongelijkhoekig voorhuisje met een eenvoudige Jugendstil-schoorsteenmantel en sjabloonbeschilderingen.

16. Oude Boteringestraat 6 (RM)

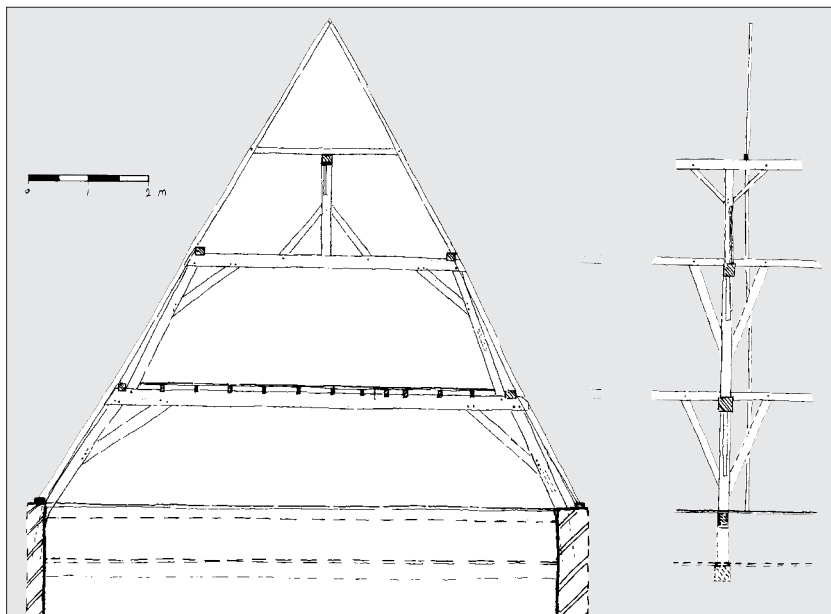
november/december

Het betreft een onderkelderd tweelaags voorhuis, waarvan een klein deel van het zadeldak (met wolfeind) nog aanwezig is. Voorbij de tweede travée is de kap in 1952 afgeknot. Een smaller tussenlid verbindt het voorhuis met een onderkelderd éénlaags achterhuis onder een schilddak. Alleen het voorhuis is bekeken.

Achter de laat-18de-eeuwse voorgevel bevindt zich een vrij compleet laat-mid-deleeuws onderkelderd casco met eiken balklagen op alle niveau's en fors baksteenformaat (koppen 15×9 cm.) In de voorste kelderruimte is in een huidige tussenmuur een deel van de oorspronkelijke onderslagconstructie op standvinken nog aanwezig.

De kap wordt gedragen door zes stel dubbele jukken. Deze zijn genummerd met gehakte merken en staan op volgorde. Tussen de onderste spanten staan zes hulpspanten, genummerd en op volgorde. Deze hulpspanten hebben hun eigen systeem van telmerken gekregen met geboorde gaatjes en gezaagde merken. De oorspronkelijke kapconstructie is nog zichtbaar in het voorste, niet afgeknotte gedeelte van de kap. De in de nok halfhouts verbonden sporenparen zijn gekoppeld door een hanebalk. Op het bovenste juk staat in de voorste travéeën nog de oorspronkelijke nokstijl met schoren (afb. 12).

In het interieur van het pand bevindt zich in de hal een houten binnenportaal uit het begin van de 18de eeuw en een laat-18de-eeuws stucplafond.

Afb. 12. Oude Boteringestraat 6, samengestelde doorsnede over de kapconstructie. Tekening: A. de Goojer, afd. B&M.

17. Oosterstraat 44

november/december

In samenwerking met bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve verricht onderzoek, zie artikel elders in dit jaarboek.

Onderzoek verricht in samenwerking met bureau voor bouwhistorisch onderzoek J.A. van der Hoeve.

Dit pand, met laat-middeleeuws muurwerk in de kelder en op de begane grond, is in de 17de eeuw met een verdieping verhoogd en uitgebreid met een smaller achterhuis.

Op balken en zoldering boven de verdieping van voor- en achterhuis zijn resten van vroeg 17de-eeuwse schilderingen aangetroffen in de vorm van sierlijke bloem- en bladmotieven (afb. 13).

De kappen boven voor- en achterhuis dateren in hun huidige vorm uit de 17de eeuw en zijn samengesteld uit nieuwe en hergebruikte onderdelen. Boven het voorhuis een sporenkap met eikehouten sporenparen. Deze zijn genummerd maar staan niet op volgorde. De vier spanten zijn genummerd met gehakte telmerken. Boven het achterhuis twee hergebruikte eikehouten spanten met gekraste telmerken. Ook hier zijn de sporenparen genummerd. In het begin van de 19e eeuw is het pand uitgebreid met een tweelaags achterhuis. Hierin bevindt zich op de verdieping een stucplafond in barokstijl uit ± 1875.

In de eerste decennia van de 20e eeuw was het huis eigendom van de Groninger architect A.Th. van Elmpt. Uit die tijd dateert het interieur van de voorkamer met schouw, betimmeringen en plafond in Art-Nouveaustijl (± 1905).

Afb. 13. Pelsterstraat 19, fragmenten van beschilderde zoldering op verdieping. Tekening: A. de Goojer, afd. B&M.

Literatuur

- Gooijer, A. de en P. van Traa, "Bouwhistorisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex" in: Broekhuizen, P.H. e.a. (red.), *Van boeren erf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*. Groningen, 1992.
- Groeninga, "Restauratie van twee gotische huizen in Groningen" in: *Collegediktaat, dokumentatie bouwtechniek TH Delft*. Delft, 1978.
- Prins-Schimmel, M.A., "Het Heilige Geest- of Pelstergasthuis" in: *De stenen droom, opstellen over bouwkunst en monumentenzorg opgedragen aan C.L. Temminck Groll*. Zutphen, 1988, 220-235.
- Visscher, G. e.a., *Oude huizen in Groningen*. Groningen, 1991.